

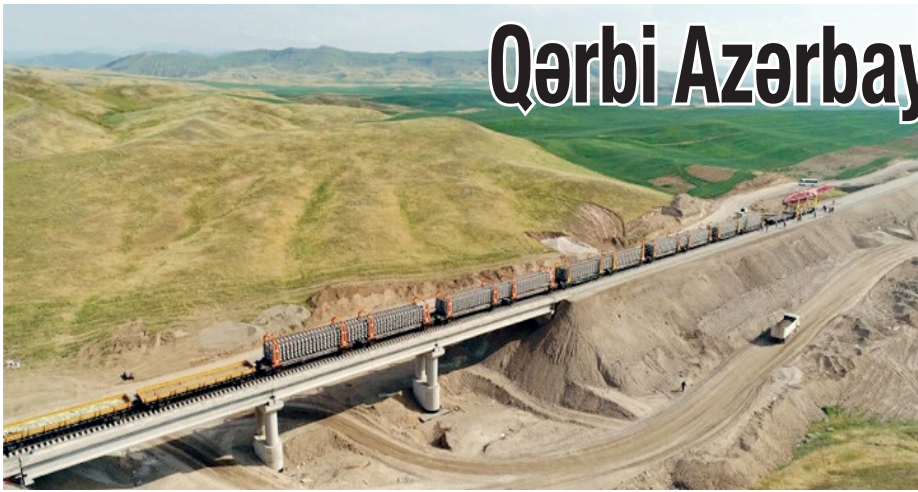
Qərbi Azərbaycana Qayıdış Zəngəzur dəhlizindən keçəcək

XXI əsrin Azərbaycanında dünəndən gələn strategiya gerçək “müharibələr” – hərbi, informasiya, diplomatik, humanitar, mədəni və soyuq vuruşlarla tarixləşir, siyasi yaddaşa çevrilir. Bu baxımdan Zəngəzur dəhlizi də delimitasiya, demarkasiya prosesləri ilə vəhdətdə geosiyasi, geoiqtisadi coğrafi ərazi anlamında terminləşir. Bu aspektdən yanaşanda Zəngəzur dəhlizi müasir Azərbaycanın ideoloji-mədəni və beynəlxalq siyasətinin çox vacib hədəfidir. Yəni, bu, torpaq iddiası deyil. Prezident İlham Əliyev söylədiyi kimi: “Məsələ dinc, sülhlə qayıdışdan gedir”. Bu dəhliz “yaddaş siyasəti”, yaxud “siyasət tarixi” kimi dünənlə bu günün yaddaş körpüsüdür. Zəngəzur dəhlizi tranzit bir İpək yolu, kommunikasiya yolu olaraq regional, hətta qlobal geotəhlükəsizliyin, logistikanın, kommuniaktiv əlaqələrin strateji yol hədəfidir.

Bəs Zəngəzur sözünün siyasi-tarixi etimologiyası nədir? “Zur” türkcə “dəre”, “yarğan” mənasında işlənən car (zar-zur) sözündəndir. Tarixdən məlumdur ki, bölgədə “Tatev monastırı” adlanan köhnə bir kilsə olub. Əmir Teymur buraları fəth etmək istəyəndə, ona varlıların xəbərdar edildiyini və onların qarşısının alındığını deyiblər. Təxribatçılar səhər obaşdan xalqın küçəyə çıxması üçün monqollar zəngi çaldı və xalq, camaat bir-birinə dedi: Güc zəngi (zəngəzor) çalındı.

Zəngəzur mahalı Qafan, Gorus, Qarakilsə, Megri, Zəngilan, Qubadlı, Laçının bir hissəsini əhatə edir. XX əsrin əvvəlində Zəngəzurda 149 azərbaycanlı, 91 kürd, 81 erməni kəndi var idi. 1905-1907 və 1914-1920-ci illərdə erməni daşnaklarının qırğınları nəticəsində 115 kənd tamamilə yox olmuş, 4472 qadın və uşaq vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, təxminən yarım milyon insan həlak olmuşdu.

Qərbi Azərbaycana Qayıdış Zəngəzur dəhlizindən keçəcək

(əvvəli 1-ci səhifədə)

Zəngəzur mahalı oğuz türklərinin qədim torpaqlarıdır. Tarixi-siyasi, dini-mədəni kökləri eyni olan müasir Türkiyə və Azərbaycan türklərinin bir neçə orta q sultanlıqları, yəni dövləti olub. Bu siyasi dövlət vahidi tarixdə sultanlıq – Böyük Səlcuq imperiyasıdır. XI əsrin ortalarında bu dövlət Cənubi Qafqazda Sultan Toğrulun və Alp Arslanın hakimiyyəti dövrlərində çox güclü idi. Onun şimal sərhədi Şimali Qafqazdan cənubda İran körfəzinə-dək ərazini tuturdu. Sultan Alp Arslan Göyçə gölü, eləcə də Naxçıvanla birlikdə Azərbaycanın bütün şimal qərmini Böyük Səlcuq imperiyasının tərkibinə qatmışdı. Zəngəzurun Alban-Qıpçaq köklü xristian rəhbərləri də təbəəliyi qəbul edirlər. Sultan I Məlikşah Zəngəzuru idarə etmək üçün 1072-ci ildə oraya öz canişinini təyin edir. I Məlikşahın ölümündən sonra (1192) mərkəzi hakimiyyət ətrafında sultanlıq uğrunda mübarizə artır. Məhz xristian hakimləri bundan istifadə edib fəal siyasət yürütməyə çalışırlar. Oğuz sərkərdələri onları cəzalandırmaq üçün tədbirlər görürlər. Oğuz türkü, sərkərdə Comard öz qoşunu ilə 1103-cü ildə Qafan və Qarakilsədə olan vəziyyəti düzəldir.

*

XVIII əsrdə Zəngəzurun xristian keşişi Stefan Orbelinin “Zəngəzur əyalətinin tarixi” kitabında Comardın adı çəkilir. XVIII əsrdə Venesiyada Sen-Lazar erməni mxtarist monastırında bu əsər saxtalaşdırılaraq, “Sünik tarixi” adı ilə çap olunub. Stefan Orbelinin əsərinin ermənəcə yalan, saxta nüsxəsində Comard adı Çortman olaraq yazılır. Bu saxta mənbədə Comardın 1104-cü ildə Orotn, 1105-ci ildə isə Bxen qalalarında möhkəmləndirilməsi göstərilir. “Orotn” Urud kəndinin, “Bxen (Baghk)” isə Bağ qalasının erməni saxtakarlarının qoyduğu saxta adlarıdır. Əsərdə Çalyurd oymağının adı “Çlorut”, Qacaran oymağının adı “Karcavan”, Muğ boyunun yurdu olan Meğrinin adı isə “Meqri” kimi verilir. Bu baxımdan aydın olur ki, gerçək tarixi saxtalaşdırsalar da, Zəngəzur ərazilərinin əsl adlarını və bu torpağın həqiqi sahiblərinin oğuz türkləri olmasını heç cür gizlədə bilməzlər.

Andranikin quldur dəstəsi 1918-ci ilin iyulunda Comardlı kəndini xaraba qoyur,

dinc sakinləri qətlə yetirirlər. Bu hadisə tarixə “Comardlı soyqırımı” adı ilə yazıldı.

Nəzərlərimizi bir daha siyasi-tarixi yaddaşda keçənlərə – 1918-ci ilə yönəldək. Sanki Zəngəzurdə siyasi zəlzələ baş verdi. Erməni daşnak Andranik Ozanyanın rəhbərliyi ilə 10 min nəfərdən çox quldur başkəsən Zəngəzurdə amansız qırğınlar törətdi. Yerli əhalini türk və müsəlman olduqlarına görə qətl etdilər, qaçqın saldılar, ev-əşiklərini yağmaladılar. Zəngəzur əhalisinin bir qismi Naxçıvanda, bir qismi isə Qarabağda məskunlaşdı.

Azərbaycanın əzəli torpağı Zəngəzur erməni təcavüzkarları tərəfindən XX əsrdə xarici dəstəkcilərinin köməyi ilə qədim Azərbaycan torpağı İrəvan xanlığı ərazisində qurulmuş Ermənistan dövlətinə birləşdirildi. 1920-ci il noyabrın 29-da keçmiş sovet Rusiyasının hərbi və siyasi yardımı ilə ərazisi 9 min kv/km olan keçmiş Ermənistan SSR yaradıldı. 1920-ci il dekabrın 1-də Azərbaycanın Zəngəzurun mahalının böyük bir hissəsi Qafan, Sisyan, Gorus və Meğri sovet Ermənistanına peşkəş edildi. Bölgədəki Azərbaycan türkləri taleyin ümidinə qaldı.

Bəs yaxın tarixdə vəziyyət necə idi? Osmanlı imperiyası ilə bağlanan müqaviləyə görə, bölgə fevral inqilabından sonra yaranan Ermənistan Xalq Cümhuriyyətinə daxil deyildi. Ancaq bu müqaviləni tanımayan Andranik Ozanyan Osmanlı ordusundan qaraqaaq bölgəni işğal etdi. Mudros müqaviləsinə görə Osmanlı qoşunları Azərbaycanı tərk etdikdən sonra ingilislər AXC tərkibində yaradılan Qarabağ general qubernatorluğunu tanıdılar və Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl qəzaları ilə birlikdə Zəngəzur qəzası da bura daxil idi.

Biz Zəngəzur problemindən bəhs edərkən, ulu öndər Heydər Əliyevin söylədiyi və dünəndən bu günümüə hədəflənən siyasi-tarixi kəlamlarını görürük.

Bu kəamlardan ən əsası “Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız Azərbaycan yoxdur” idisə, digəri də məhz Zəngəzur dəhlizi ideyası idi. Bu ideya 1970-ci illərdən onun xüsusi diqqətində olub. Azərbaycana qarşı “tarixi saxtalaşdıran”, xalqımızın düşməni Zori Balayan “Ocaq” əsərində Zəngəzur yolunun bağlanmasını vacib sayır, onu “Turan yolu” adlandırır. H.Əliyevin təşəbbüsü ilə 1970-1980-ci illərdə inşasına başlanılan Meğridən keçən Naxçıvan – Bakı avtomobil yolu Türklərin Böyük Turan planının icrasına zəmin

hazırlamaq məqsədi daşıyırdı. Ermənistan KP MK-nın birinci katibi Dəmirçiyanın Moskvaya etirazlarından sonra bu plan yarımcıq saxlanıldı.

*

Heydər Əliyev Azərbaycana ilk rəhbərliyi dönmində respublikadan kənarda qalan torpaqlarımızı, oradakı azərbaycanlıları unutmamış, onların maddi, mədəni, sosial şəraitlərinin yaxşılaşdırılması, onların qəlb-lərində azərbaycançılığın yaşaması və qorunması üçün o dövrün imkanları daxilində nə mümkündürsə edib.

Siyasi yaddaşdan irəli gələn reallıqlar göstərir ki, müasir və müstəqil Azərbaycan Ümummillə liderin ideyaları, strateji-ideoloji siyasəti əsasında formalaşmış. İndi bu siyasi xətti Prezident İlham Əliyev həyata keçirir. “Bizim ata-baba torpağımız olan İrəvan xanlığı, Zəngəzur mahalı, digər torpaqlar indi Ermənistan dövləti üçün torpaq olubdur. Bunlar bizim tarixi torpaqlarımızdır, ancaq biz Ermənistana qarşı torpaq iddiası irəli sürmürük, halbuki sürə bilərik. Çünki indiki Ermənistanın yerləşdiyi ərazi qədim türk, Azərbaycan torpaqlarıdır”. Dövlətimizin başçısı bunu ən yüksək tribunadan bəyan edib.

Azərbaycanın gələcəyinə ünvanlanmış hədəfləri İlham Əliyev uğurla gerçəkləşdir-məkdədir. 44 günlük Vətən müharibəsində xüsusi taktiki döyüş əməliyyatı ilə Şuşanın azad edilməsi, az sonra Şuşanın Azərbaycan mədəniyyətinin paytaxtı elan olunması, 270 illik tarixi olan qala-şəhərin bərpası, Qarabağın əvvəlki görkəminin özünə qaytarılması ulu öndərin Qarabağ və Şuşa ilə bağlı hədəflərinin həyata keçirilməsi deməkdir.

Prezident İlham Əliyev 1920-ci ildə Zəngəzurun Ermənistanə pay edilməsini türk dünyasının növbəti bölünmə siyasəti olduğunu qeyd edərək deyib: “Türk dünyası böyük dünyadır. Vaxtilə türk dünyasının qədim və ayrılmaz diyarı olan Zəngəzur bölgəsinin Azərbaycandan qoparılıb Ermənistanə verilməsi nəticəsində türk dünyası arasında olan coğrafi bağlantı pozulub. Biz xəritəyə baxsaq görürük ki, əgər o tarixi ədalətsizlik törədilməsəydi, bu gün vahid türk dünyası coğrafi baxımdan vahid bir məkan kimi yaşayacaqdı”.

Dövlətimizin başçısı həm də bu tarixi yanlışlığa görə Qarabağa, eləcə də Ermənistan ərazisində qalan Qərbi Azərbaycan, həmçinin Zəngəzur diyarına xüsusi diqqət verir, bu torpaqların tarixinin araşdırılması, öyrənilməsi, XX əsrdə doğma yurdlarından deportasiya edilmiş dinc azərbaycanlıların orada yaşama hüququnun tanınması siyasətini aparır.

*

Prezident İlham Əliyev YAP-ın VII qurultayında Zəngəzur dəhlizi məsələsində Azərbaycanın əməkdaşlığa hazır olduğu barədə bunları dedi: “Ermənistan əməkdaş-

lıqdan boyun qaçırır. İndi Ermənistan Zəngəzur dəhlizinin icrasına əngəl törətmək istəyir. Amma nail ola bilməyəcək. Məcbur edəcə-yik onları, məcbur edəcəyik”.

Bəs hazırda bölgədə vəziyyət necədir? Prezident İlham Əliyev Türkiyənin “Anadolu” agentliyinə verdiyi müsahibəsində deyib: “10 noyabr bəyanatında Azərbaycanın əsas hissəsini Naxçıvanla birləşdirəcək nəqliyyat əlaqəsinin qurulması aydın qeyd olunsada, bu əlaqə hələ də qurulmayıb”. Daha sonra əlavə edib: “Zəngəzur dəhlizi ilə bağlı danışıqlar nəticəsiz qalır. Bu əlaqəni qurmaq üçün o qədər də böyük vaxta ehtiyac yoxdur. Burada yolun ümumi uzunluğu 40 kilometrdir. Müharibədən sonra bir ildə min kilometrən çox yol çəkmişik, həm torpaq yollar, həm də asfalt yollar. İndi orada 40 kilometrlik yolun açılması böyük problem deyil. Amma, buna baxmayaraq, Ermənistan buna razılıq vermir. Danışıqlar nəticəsiz qalır. Ermənistan 10 noyabr bəyanatının şərtlərini kobud şəkildə pozur. Zəngəzur dəhlizinin açılması Ermənistanla münasibətlərin normallaşmağa başlaması üçün şərtlərdən biridir” və ardınca sual edir: “Ermənistan bu öhdəliyi yerinə yetirməzsə, hansı normallaşma baş verə bilər?”

Azərbaycan üçün Zəngəzur dəhlizinin geosiyasi əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Naxçıvan üzərindən Türkiyəyə çəkiləcək dəmiryolu xəttinin açılması ilə təkəcə bölgə ölkələri deyil, digər dövlətlər də böyük mənfəət əldə edəcəklər.

2021-ci il iyulun 23-də İlham Əliyev AzTV-yə müsahibəsində bildirmişdir: “Biz siyasi leksikona “Zəngəzur dəhlizi” sözünü daxil etmişik. Nəinki regionun, dünyanın aparıcı kütləvi informasiya vasitələri Zəngəzur dəhlizi haqqında danışır və yazırlar. Bu, artıq reallıqdır”.

Danılmaz həqiqətdir ki, Azərbaycan Cənubi Qafqazda yaratdığı yeni reallığın həyata keçməsi istiqamətində uğurla hərəkət edir. Prezident İlham Əliyev 2023-cü il yanvarın 10-da yerli televiziya kanallarına müsahibəsində Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan rəhbərlərinin 10 noyabr 2020-ci il üçtərəfli Bəyanatına istinadla Zəngəzur dəhlizi probleminin həllinin vacibliyinə toxunub: “Düzdür, orada – üçtərəfli Bəyanatda “Zəngəzur dəhlizi” sözü yoxdur. Çünki “Zəngəzur dəhlizi” terminini mən ondan sonra, necə deyər-lər, geosiyasi leksikona daxil etdim. Ancaq orada açıq-aydın göstərilir ki, Azərbaycanın qərb rayonları ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat bağlantısı olmalıdır və Ermənistan bunu təmin etməlidir”.

Oxucuların nəzərinə onu da çatdırıraq ki, Prezident İlham Əliyev 2023-cü ilin sentyabrında Azərbaycan Ordusunun Qarabağda həyata keçirdiyi birgünlük antiterror əməliyyatından sonra demişdir: “Bizim niyyətimiz sülh, qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı hörmət əsasında birgə həyat qurmaqdır”.

Bu zəmində Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın “Biz Ermənistandan verdiyi vədlərin yerinə yetirməsini, xüsusən də Zəngəzur dəhlizinin açılmasını istəyirik” – açıqlaması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Türkiyə lideri sözlərinə əlavə edib: “Qarabağ Azərbaycan torpağıdır, bunun xaricində heç bir status qəbul edilməyəcək. Qarabağ Azərbaycandır!”

Cənubi Qafqazda sülhün, sabitliyin bərpasının əsas hədəf olduğuna diqqəti çəkən Prezident R.T.Ərdoğan Türkiyənin “Bir millət, iki dövlət” prinsipinə əməl etdiyini və bundan sonra da edəcəyini vurğulayıb: “Biz Ermənistandan Zəngəzur koridorunun açılmasını gözləyirik. Ermənilər də daxil, hər kəsin Azərbaycan torpaqlarında sülh şəraitində yaşayı yaşaması birinci hədəfimiz olmalıdır. Tək millət-iki dövlət şüarı ilə hərəkət etdiyimiz Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə dair atdığı addımları dəstəkləyirik”.

Xalqın və dövlətinin siyasi dövlətçilik tarixini yazmaq, yaratmaq güclü, xarizmatik liderlərin həyat yoludur.

Müasir dünyanın yeni düzəni baxımından suveren Azərbaycanda Prezident İlham Əliyevin yurtdüydü xarici siyasət xətti ölkəmizin yeni nizamada uyğun beynəlxalq nüfuzunun modern platformasını yaratmaqdır. Bu strateji xəttin nüvəsində diplomatik, siyasi-tarixi yaddaş təcrübəsinin modern təzahürü dayanır. Məhz bu uğurlu siyasətin sayəsində Azərbaycan Cənubi Qafqazda lider dövlət səviyyəsinə yüksəlib.

Suveren Azərbaycan Respublikası XX əsrin sonunda “Əsrin müqaviləsi”ndən XXI əsrin strateji layihəsi Zəngəzur dəhlizinə qədər uzun bir inkişaf yolu keçib. Zəngəzur dəhlizinin nəqliyyat, kommunikasiya, infrastruktur layihələri həm bütün türk dünyasını birləşdirəcək, həm də Qərbdən Şərqə uzanan ticarət yollarının əməkdaşlıq mayakına çevriləcək.

Prezident İlham Əliyevin vurğuladığı kimi, “Biz istəyirik ki, Cənubi Qafqazda sülh olsun, əməkdaşlıq olsun... Zəngəzur dəhlizi açılmalıdır və açılacaqdır”.

Rəna MİRZƏZADƏ,
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya
İnstitutunun şöbə müdiri,
professor